

Bir Dünya Dili Olma Açısından Türkçemiz Üzerine Genel Bir Değerlendirme¹

I. Üzerinde duracağımız konuya, *dünya dili ne demektir?* sorusuna verilecek bir yanıtla başlamak istiyorum.

Bir dile *dünya dili* denebilmesi için o dilin sıradan öteki dillere bakarak üstün bir niteliğe ve birtakım ayrıcalıklı özelliklere sahip olması gerekir. Bu özellikleri, kısaca o dilin tarihî bir derinliğe, yani eskiliğe ve zenginliğe, çok geniş bir coğrafi yaygınlığa, bu yaygınlıkla orantılı bir kültür ortaklığına; ayrıca sistem yapısındaki gelişmeye elverişli mükemmelliğe, tarih boyunca taşıdığı kültürel değerlere, söz varlığındaki dolgunluk ve zenginliğe, kavram ve anlam değerleri açısından ulaştığı yapı mükemmelliğinin sonucu olan geniş bir kavramlar alanına ve söz varlığına sahip olması ve bütün bu özelliklerin birleşmesi olarak da köklü ve güçlü bir kültür, sanat, bilim ve felsefe dili olabilme niteliklerine sahip bulunması diye tanımlanabilir.

II. İzmir Dokuz Eylül Üniversitesince düzenlenen “III. Uluslararası Sempozyum”un ana başlığı “Dünya Dili Türkçe” olduğuna göre, acaba Türkçemiz bir dünya dili olabilme açısından yukarıda sıralanan nitelik ve özelliklerden hangilerine sahip bulunmakta ve nasıl bir durum sergilemektedir? Bu soruyu, Türk dili üzerinde şimdiye kadar yapılagelen çeşitli bilimsel araştırmalara dayanarak yanıtlamaya çalışmak uygun olacaktır.

III. Türk dilinin tarihî akışında, coğrafi yayılışında, yapı ve işleyişinde, söz varlığında ve kültürel değerlerinde var olan temel özellikler ana çizgileri ile şu noktalarda toplanabilir:

1. Türkçe, çok eski bir tarihî varlığa, dolayısıyla öteki önemli dillere kıyaslanınca zengin bir tarihî derinliğe sahiptir. Türkçenin tarihî derinlik ve eskiliği, elbette onu konuşan Türklerin tarihteki varlıkları ve eskiliği ile orantılıdır.

Bugün elimizde arkeolojik kazılarla elde edilen belgelerin ve bu kazılardan çıkarılan tabletlerin ortaya koyduğu sonuçlara göre, Türklerin tarihteki varlıkları, zaman açısından Türk dilinin bütün kollarına kaynaklık eden ve MÖ birkaç yüzyıl öncesine kadar uzanan Büyük Hun Devletini oluşturan Türk kavimlerinin varlığından çok daha eskilere, en az milattan 3500-4000 yıl öncelerine (Ercilasun, 2004:36) kadar uzanmaktadır. Sümerce üzerinde çalışan bilim adamlarının ortaya koyduğu verilere göre, Sümerler ile Türklerin ataları arasında söz varlığı alış verişinin bulunması, bu konuda her iki dil arasında 168 Türkçe kelimenin ortaklaşması ve bazı ek benzeşmelerinin bulunması (Tuna, 1997:5-15; Tosun-Yalvaç, 1981), Türklerin daha MÖ 3500 yıllarında Yakın Doğu’da muhtemelen Doğu Anadolu’da yaşadıklarını ve bu iki dil arasındaki söz varlığı alış verişinin de bu döneme rastladığını ortaya koymuştur. Bu konuda Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve Urartular* (1986) adlı eserinde MÖ 4000’lerde başlayan çok güçlü bir kültür birliğinin varlığına işaret ederek bu kültürü yaratanların Asyalı bir kavim olan ve dilleri Altay diline benzeyen *Hurriler* olduğunu, bu kültüre de “Erken Hurri Kültürü” dendiğini bildiriyor. Hurrilerin torunları da Doğu Anadolu’da yurt tutmuş olan *Urartulardır*. A. Ercilasun da Avrupalılar; Anadolu, İran ve Hindistan’a uzanmadan önce Anadolu’dan ta Kuzey

¹ Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ Emekli Öğretim Üyesi III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu (16-18 Aralık 2010 İzmir)

Hindistan'a kadar uzanan bir eklemeli dil kuşağının varlığına işaret etmiştir (2004:33). Bu konuda M. Erdal ise, "Türkçenin Hurrice ile Paylaştığı Ayrıntılar" adlı bildirisinde, arkeolojik verilere dayanarak Hurrilerin Yakın Doğu'ya MÖ 2000 yıllarında Orta Asya'nın batısından geldiklerini ve dillerinin eklemeli ve *Oğuzca* ile akraba bir dil olduğu, hatta Tibet kaynaklarında Tibetlilerin Batı Türkistan'daki Oğuzlara *Hor* dediklerini dikkate alarak Hurriler ile Oğuzlar arasında ayniyet bağlantısı kuran bir teori de ortaya atmış (2004:929-937) bulunmaktadır.

Öte yandan Mezopotamya'daki *Sumerler* ile Doğu Anadolu'da yurt tutmuş Türkler arasındaki ilişkiyi aydınlatacak bir başka belge de Eski Çağ tarihi ile ilgili kaynaklarda yer almıştır. Anadolu'da yapılan arkeoloji kazılarında, Hititlerin merkezi olan *Hattuşaş(Boğazköy)*'ta ele geçirilen bir arşivde, Akkad kralı *Naram-sin*'e ait "*Şartamhari Metinleri*" diye bilinen çivi yazılı metinler elde edilmiştir. Bu metinlerden öğrenildiğine göre, imparator *Naram-sin* MÖ 3000 yıllarında Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgesini ele geçirmiştir. O zaman bu bölgede, şehir devletleri hâlinde yurt tutan 17 krallık vardı. Bunlardan biri de adı 15. sırada yer alan Türkî kralı *İşu-Nail*'dir (ayrıntılar için Korkmaz 2010:33-37). Bu bilgilere daha başka kaynaklarda yer alan veri ve bilgiler de eklenebilir. Görülüyor ki, Türkler ve konuştukları dil olan Türkçe, bugün elde var olan verilere göre Orta Asya'dan önce Yakın Doğu ve Anadolu'ya kadar uzanan bir eskiliğe sahiptir. Ancak, ne yazık ki, bugün elimizde bu dönemlere ait Türkçe bir metin yoktur.

Milattan birkaç yüzyıl öncesini içine alan Büyük Hun Devleti dönemi ile onun parçalanmasından sonra oluşan dönem ve alanlar, genellikle Çin kaynaklarındaki kayıtlardan izlenebilmektedir. Halen elimizde mevcut en eski Türkçe metin, *Esik* kurganı buluntuları arasında ele geçen ve MÖ 4. yüzyıla ait olduğu bilinen, Orhun yazısına benzer harflerle yazılmış olan iki satırlık bir metindir. Ayrıca, Çin kaynaklarında MS IV. yüzyıla ait tek beyitlik bir metin de bilinmektedir (Tekin, 1993).

Türkçeye ait düzenli ve sağlam metinler, bilindiği üzere, ancak milattan sonraki yüzyılları içine alan Türk devletleri dönemlerine girmektedir. Nitekim VI. yüzyıldan başlayarak Köktürk, Uygur, Karahanlı, Harezmi, Altınordu, Kıpçak, Çağatay, Osmanlı dönemlerini içine alan tarihî akış ise, doğrudan doğruya belgelerle izlenebilmektedir. Elimizde artık bu dönemlere ait yüzlerce eser ve yazılı metinler vardır. Bu eserler, bir yazı ve edebiyat dili olarak, Türkçenin çok yönlü değerlerini sergilemektedir. Bu zengin tarihî dönemlerin devamı da biraz sonra üzerinde durulacağı üzere, çok geniş bir coğrafyayı içine alan günümüz Türk yazı dilleri ve lehçeleri ile varlığını sürdürmektedir.

2. Burada Türklerin tarihteki eskiliği dolayısıyla, Türkçenin milattan önceki tarihî dönem-leri ile ilgili bir soruna da parmak basarak açıklığa kavuşturma durumu ortaya çıkıyor.

Yukarıda işaret edildiği üzere, yapılan arkeoloji kazılarından elde edilen veri ve bilgiler, Türklerin tarihini MÖ 3000-3500 yıllarına kadar götürdüğü hâlde, elde bu dönemleri aydınlatacak metinlerin bulunmaması, Türkçenin bu tarihî derinliğe koşut bir eskiliğinin ve gelişmişliğinin var olup olmadığı hususunu tartışma konusu yapabilir ve yapmıştır da... Bu noktada düğümü çözecek yöntem, Türk dilinin yaşı konusundaki araştırmaların ortaya koyduğu sonuçlardır.

Bilindiği gibi, bugün için bizim en eski yazılı metinlerimiz MS VI-VIII. yüzyıllar arasına giren *Köktürk Yazıtlarıdır*. Bu yazıtların dil yapısı üzerinde yapılan araştırma ve çalışmalar, yazıtlardaki dilin gerek söz varlığı, gerek içerdiği kavramlar, kavram alanları ve özellikleri açısından hayli gelişmiş, sanatlı ve edebî bir dil yapısına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu dilin böyle gelişmiş bir düzeye ulaşabilmesi için ne kadar zaman geçmesi gerektiğini dikkate alan dil bilimci ve dilciler, Eski Türkçenin yaşının 2000 yıl

daha gerilere götürülebileceğini belirtmişlerdir (Aksan, 1975-76:133-141; 1987:45-48). Biz bu konudaki bir makalemizde, Eski Türkçeden günümüze uzanan yazılı dönemlerdeki gelişmeleri dikkate alarak Eski Türkçenin yaşının 2500-3000 yıl daha gerilere çekilebileceği görüşüne ulaştık (Korkmaz, 1989, 1994:353-370; 2005/1, 217-231). Hatta bu yaşı 4000, 5000 ve 6000 yıl eskiliğe götüren araştırma ve görüşler de vardır (Sertkaya, Kormuşin, 2006). Demek oluyor ki, Türk dili de gelişme koşulları açısından çok eski bir tarihî derinliğe sahip bulunmaktadır.

3. Coğrafi genişlik konusuna gelince:

Tarihî açıdan çok eskilere uzanan Türk dili, coğrafi bakımdan da kapsamlı bir genişlik ve yaygınlığa sahiptir. Nitekim, yine arkeoloji kazılarına dayanan buluntuların ortaya koyduğu verilere göre, Türklerin Orta Asya'daki yaygınlığı ta taş devrinden başlayıp demir ve tunç devirleri ile bozkır kültürünü içine alan bir coğrafi genişliğe dayanmaktadır (Kafesoğlu, 1996:48, 210-211; Koca, 2003:13-15; Esin, 1978:11-12; Ercilasun, 2004:39-42).

Her ne kadar Çin kaynaklarında *Hun* adı *Hiyungnu* biçimiyle ilk kez MÖ 318 tarihli bir anlaşmada kayda geçmişse de yine bu kaynaklarda, Türklerin Çin'deki ve Asya'daki yayılma alanlarını MÖ 1700 yıllarına kadar indiren bilgiler yer almaktadır (Kafesoğlu, 1996:58; Ögel, 1981:117-121; Ercilasun, 2004:51-52). Çin'in

batı kesimine doğru uzanan ve *Asya Hunları* diye adlandırılan bu büyük Hun Devletinin içinde Türk ya da Türk olmayan birçok kavim yer almaktaydı. Zaman içinde çeşitli efsaneler ile de karışıp kaynaşarak mitolojik unsurları ve farklı katmanları içine alan *Oğuz Kağan Destanı* da aslında Hun devrinin ve Hun coğrafyasının destanıdır (Ercilasun, 2004:55-59). Zamanla Hun tarihinin siyasî yapısında kendini gösteren değişme ve parçalanmalar dolayısıyla, bir yandan Asya'nın doğusundan batısına uzanan göç dalgaları ile Türkler, Batı Türkistan, Afganistan ve Hindistan'a kadar uzanırken (MÖ 170), bir yandan da milattan sonraki IV. yüzyılda (374), Hunların *İdil Irmağını* geçerek Karadeniz kuzeyindeki German kavimlerini yerinden oynatıp Doğu ve Batı Roma sınırlarına dayanması, Avrupa tarihinde bir dönüm noktası oluşturmuştur. Bu göç dalgası, Roma imparatorluğunu ikiye ayırdığı gibi, Batı Roma imparatorluğunun yıkılışına (MS 476), dolayısıyla Eski Çağ'ın kapanıp Orta Çağ'ın başlamasına da yol açmıştır (Ercilasun, 2004:69).

Büyük Hun Devletinin dağılmasından sonra tarih sahnesine çıkan ve birbirini izleyen Köktürk, Uygur, Karahanlı, Harezmi, Altınordu, Çağatay, Selçuklu, Osmanlı gibi Türk devletlerinin coğrafi alanları, doğuda Moğolistan ve Çin sınırından başlayıp Orta ve Batı Asya'yı aşarak Balkanlar'a kadar uzanan bir genişlik ve yaygınlık kazanmıştır. Ayrıca, Karadeniz'in kuzeyinden Batıya doğru yol alan Peçenek, Kıpçak, Kuman vb. Türk göçleri de coğrafya alanlarını Macaristan içlerine kadar genişletmiştir. Bugün Macaristan'ın *Kumanova* diye anılan bölgesi ve bu bölgeye ait Kumanca yer adları o dönemin yadigârıdır. Aynı genişlik kuzeyde Sibiryâ içlerinden güneyde Hint Okyanusu'na ve Afrika'ya kadar uzanmıştır. 1453 yılında Fatih'in İstanbul'u zaptı ile de yine Türkler aracılığıyla tarihin *Orta Çağ* dönemi kapanmış ve *Yeni Çağ* dönemi başlamıştır. Bundan sonraki coğrafi yayılımlar günümüze kadar uzanmış bulunmaktadır.

Görülüyor ki çok eski çağlardan başlayıp günümüze kadar uzanan farklı zaman dilimlerinde; Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarında çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türklerin elbette bu yayılışla orantılı olarak dil coğrafyalarında da aynı genişlik söz konusudur.

Günümüz Türk dünyasına gelince:

Dil sınıflaması bakımından Moğol, Mançu, Kore ve Japon dillerini de içine alan Altay dil ailesinin nüfus yoğunluğu açısından en önemli kolunu oluşturan Türkçe, kendi içinde Güneybatı, Kuzeybatı, Güneydoğu ve Kuzeydoğu Lehçeleri diye adlandırılan dört büyük lehçe grubunu oluşturmaktadır; bunların her birinde önemli yazı dilleri, lehçe ve ağızlar yer almaktadır. Böylece, Türk dili bugün yine doğuda Çin Halk Cumhuriyeti içerisinde başlayıp batıda Atlas Okyanusu'na; kuzeyde Kuzey Buz denizinden Hindistan kuzeyine kadar uzanan bölgelerde, birbirlerine oranla temel yapıyı değiştirmeyen ancak, bazı ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı ayrılıklarıyla 12 milyon kilometrelik bir coğrafya alanında 220 milyon insan tarafından konuşulan ve yapılan hesaplamalara göre, yalnız Türkiye Türkçesinde bile konuşma dilini, yazı dilini, edebiyat ve bilim dili ile ağızları içine alan 600 binden fazla söz varlığına sahip olan (Akalın, 2009:196-204) bir dünya dili durumundadır. Büyüklük açısından da dünyada 5. sırada yer almaktadır.

Genel olarak *Türk Dili* başlığı altında topladığımız bu dil, bugün Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen, Özbek, Kazak, Kırgız, Yeni Uygur Türkçesi gibi, her biri bağımsız birer yazı dili oluşturan kolları dışında, Rusya Federasyonunun doğu ve batı kesimleri ile Kafkas ve Balkan'lara yayılmış olan Altay, Hakas, Tuva, Başkurt, Gagavuz, Karakalpak, Balkar, Kumuk, Karaçay, Nogay Türkçeleri ile Çuvaş ve Yakut Türkçeleri sıralanabilir. Türk dilinin coğrafyası açısından bunlara bugün Kuzey Kıbrıs, Suriye, Irak, İran, Romanya, Bulgaristan, Makedonya ve Kosova gibi ülkelerde yaşayan Türk nüfusu ve konuştukları Türkçe de eklenebilir. Ayrıca, 1960'lı yıllardan başlayarak iş bulma, eğitim görme, dil öğrenme, ticarî ve teknik alanlara açılma gibi çeşitli nedenlerle dünyanın beş kıtasına yayılan Türk nüfusu da altı milyonun üzerindedir. Bu konuda yapılan araştırma ve incelemelere göre, günümüzde Türkiye dışında 34 ülkede daha Türkiye Türkçesi konuşanlar tespit edilmiştir (Akalın, 2009:202). Çağımızın ortaya koyduğu gelişmeler ve Türk nüfusunun yaygınlığı dolayısıyla ihtiyaca göre, orta ortaöğretim kurumlarında Türkçenin öğretildiği 87 ülke vardır (Akalın, 2009:202).

Sonuç olarak Türkçenin coğrafi sınırları Asya dışında, Avrupa'da Atlas Okyanusu'na, Amerika kıtasında Kanada ve Birleşik Amerika ile Avustralya kıtasına kadar uzanan bir yayılma da göstermiştir. Ben 2005 yılında Güney Amerika'daki Kolombiya'nın 3. büyük ili olan *Cali(Kali)*'nin dağ turizmine açılan bir bölgesinde ihtişamlı bir tabela ile *Hotel Ankara* yazısını görünce heyecanlı bir sevinç duygusuna kapılmaktan kendimi alamamıştım. Aynı bölgede yemyeşil dağlar arasına serpiştirilmiş bir çiftlik evinin *Villa Antalya* diye adlandırılmasına da tanık oldum.

Dönelim kendi ülkemize... Cumhuriyet döneminde Türk kültürüne, Türk dil ve edebiyatına verilen büyük önem dolayısıyla, önce İstanbul ve Ankara Üniversitelerinde başlayan Türklük bilimi çalışmaları bugün Türkiye çapında bütün üniversitelerimize yayılmış; çok verimli çalışma ürünleri ortaya konmuş bulunmaktadır. Hele Türk Dil Kurumu'nun bu alandaki çok yönlü ve kapsamlı çalışmaları başlı başına bir dönüm noktası oluşturmaktadır.

20. yüzyılın ilk yıllarından başlayarak Rusya, Almanya, Macaristan gibi ülkelerde sistemli Türkoloji çalışmalarının yapılması ve yaygınlaşması sonunda bugün dünyanın 28 ülkesinde kurulmuş olan Türkoloji bölümlerinde Türk dili, Türk edebiyatı ve Türk kültürü çalışma ve araştırmaları yapılmakta, değerli yayınlar ortaya konmaktadır.

4. Türk dilinin sistem yapısındaki özelliklere gelince:

Zaman darlığı dolayısıyla bu konuda fazla ayrıntıya girmeden örnek olarak Türkiye Türkçesini ele alıp özet halinde açıklama ve değerlendirmeler yapmak gerekirse, şu hususlar dile getirilebilir:

a- Dilimiz ses yapısı açısından ünlüler ile ünlüler ve ünsüzler ile ünsüzler arasındaki benzeşme kuralları dolayısıyla uyumlu ve mükemmel bir görünüm sergilemektedir. *Ağacın dallarından tutacaksınız; bizim ilimizin çevresindeki ilçeler* örneklerinde görülen ve ünlüleri ünlüler ile dengeleyen ünlü benzeşmesi ile; *keskin, yaprak, dizgin, tutsak, gözcü* örneklerinde görüldüğü üzere ünsüzlerle ünsüzler arasında boğumlanma (articulation) özellikleri açısından var olan ünsüz benzeşmesi kuralları bu dilin ses yapısına uyumlu bir akıcılık kazandırmıştır (Korkmaz, 2010/1:38-39). Aynı düzenli durum Türkçenin hece yapısında da ortaya çıkar. Türkçe sözlerin tek doruklu birer hece yapısına sahip olması, ona uyumlu bir özellik kazandırmıştır. Dilin uyarılama gücü, bu özelliğe uymayan yabancı sözleri de kurala uydurmuştur. *Skumbri>uskumru, scala/iskele, film>film, vasf>vasıf* örneklerinde görüldüğü (Banguoğlu, 1990:123 ve ö.t.) gibi. Dilimizde ayrıca, konuşmayı bazı dalgalanmalara uğratarak cümleleri türlü ses perdesinden geçirmek yoluyla onlara çeşitli duygu ve anlam incelikleri katan bir tonlama özelliği de vardır. Konuşma dilinde kendini gösteren bu tonlar yükselen ve alçalan tonlar biçimindedir. *“Yanıma gelir misiniz?”* soru cümlesinde söz yükselen bir tonla sonuçlanırken *Artık dışarı çıkmayınız* gibi bir yargı cümlesinde alçalan bir ton yer almıştır. Bu tonlara elbette sözcükler üzerindeki vurgular da eklenmelidir. Vurgu ve tonda dilin anlam yapısına göre ayarlanan iniş ve çıkışlar, dilde bir müzikalite ortaya koymuştur. Yabancıların Türkçeyi kulakta müzik etkisi bırakan bir dil olarak değerlendirmeleri, bu dilin nice yüzyılların süzgecinden geçerek durulmuş uyumlu ve müzikal bir nitelik kazanmış olmasından kaynaklanan önemli bir özelliğidir. Türkçenin bu uyumlu yapısı yalnız günlük konuşmalarda kalmamış; birer halk bilimi ürünü olan maniler, türküler, ninniler, atasözleri ve destanlara da yansarak dile uyumlu bir değer ve zenginlik katmıştır.

b- Bir dilin, çağın gereksinimlerini karşılayabilecek düzeyde bir gelişim gösterebilmesi, o dilin yapısının ve türetme olanaklarının işlek ve yaratıcı olmasına bağlıdır. Bilindiği üzere, Türkçe, çok çeşitli türetme olanaklarına sahip bir dildir. Addan ad, addan fiil, fiilden ad, fiilden fiil türetme yolu ile ortaya koyduğu binlerce söz varlığı dışında, iki ayrı sözcüğün birleştirilmesi ile ortaya çıkan *gecekonda, imambayıldı, düşeyaz-, bırakıver-* gibi birleşik kelimeler ve yine dilin kendi kendine oluşturduğu *akça „para“, dolmuş, gözde „sevgili“, tanıdık „ahbap“, yazın, kışın* gibi örneklerde göze çarpan *ek kalıplaşması* yolu ile ortaya koyduğu sözcükler, dilin yaratıcılığında kaynaklanan ve yeni yeni kavramlar elde etmek için başvurduğu değişik bir türetme yoludur. Dilimizin kökü sabit tutan ve yeni türetmeleri köke eklenen çok çeşitli yapım ve sözleri birbirine bağlayan çekim ile karşılayan *eklemeli* (iltisaklı, agglutinative) bir dil olması, ona gerçekten sitemli ve mantıklı bir matematik değer kazandırmıştır.

5. Dilimizin söz varlığı, *anlam bilimi* özellikleri açısından da üzerinde durulmaya değer bir zenginlik gösterir. Türk dili, coğrafi yaygınlığı, tarihî derinliği ve eskiliği, geçirdiği çeşitli kültürel süreçlerle orantılı olarak zengin bir kavramlar dünyasına da sahip bulunmaktadır. Bu konuyu bir bildiri çerçevesinde birkaç örnekle değerlendirmek gerekirse, şunları söyleyebiliriz: Türk dili, onu konuşanların dış ve iç dünyasındaki binlerce kavramı anlamlı birer söz varlığına dönüştürebilmek için, biçim bilgisi kuralları dışında, anlam bilimi açısından da birtakım yollara başvurmuştur. Söz gelişimi *aslanağzı, ateş çiçeği ballıbaba, keçiboynuzu, devetabanı „bir bitki türü“* gibi söz varlıkları, anlam bilimi açısından çeşitli nesnelere doğadaki nesnelere benzetme ve somutlaştırma yoluyla ortaya konmuş sözlerdir. Benzetme ve somutlaştırma yolunun daha zengin örneklerini *ceviz yeşili, dede yeşili, deve tüyü, kahverengi, gülkurusu, kavuniçi, vişneçürüğü* gibi başka dillerde örneklerine pek

rastlanmayan ve renklere ton incelikleri katan çeşitli renk adlarında da görmekteyiz. Bunlara *dilberdudağı, hünkârbeğendi, imambayıldı, kadınbudu köfte, kalburabasma* gibi ince nüktelerle bezenmiş yemek ve tatlı adları da eklenebilir (Aksan, 1987:55-57).

Bunlar dışında, insan vücudundaki bazı organların dış dünyadaki bazı nesnelere kaydırılması yoluyla yapılan adlandırmalar da vardır: *Boğaziçi, Çanakkale Boğazi, İstanbul Boğazi, dolap gözü, dört yol ağız, Beşparmak dağları, kapı kolu, masa ayağı* vb.

Türkçede, kavramları söz varlığına dönüştürme yollarından biri de anlaşılması güç soyut nitelikteki kavramların somut aktarmalarla karşılanmasıdır. Söz gelişi *canı sıkılmak, işi kavramak, bir işte pişmek, kafası bozulmak, yüreği yanmak* gibi söylemlerdeki *sıkılmak, kavramak, pişmek, bozulmak, yanmak* fiilleri mecazlı kullanım yoluyla somuttan soyuta uzanan anlam kayması örnekleridir.

Somutlaşmanın pek belirgin kalıplarından biri de dilimizde çok kapsamlı bir yer tutan deyimlerde yer almaktadır. Birbirinden farklı dil bilgisi kalıplarına başvurularak bir araya getirilmiş olan birden çok söz ya da söz grubunu yine mecazlı kullanımlar yolu ile kaynaştıran deyimler,aslında anlaşılması güç soyut kavramları somutlaştırma yolu ile karşılayan, dile anlam derinliği ve güzellikler katan özgün (orijinal) sözlerdir: *Aba altından değnek göstermek; ağzını bıçak açmamak; başı dara gelmek; dişini tırnağına takmak; havanda su dövmek; turnayı gözünden vurmak; şeytana pabucu ters giydirmek; yüz bulup astar istemek* (ayrıntılı bilgi için Korkmaz, 2007/III:259-268) gibi yüzlerce deyim aynı zamanda dilimizin kavram alanını genişleten söz kalıplarındır.

Bunlara, halkın yüzyıllar boyunca geçirdiği deneme sonuçlarına dayanan, inandırıcılığı genel kural niteliği taşıyan ve bilgece düşünceleri özlü birer cümle kalıbı hâlinde anlatan *Ak akça kara gün içinde; bakarsan bağ, bakmazsan dağ; balık baştan kokar; denize düşen yılanı sarılır; dilim seni dilim dilim dileyim, başıma ne gelirse senden bileyim; el elden üstündür; doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar; Mart kapıdan baktırır, kazma kürek yaktırır; mum dibine ışık vermez; üzüm üzüme baka baka kararır* gibi yüzlerce atasözü de dilimizi hem şekil yapısı, hem de anlam derinliği ve zenginliği ile süsleyen çok değerli söz kalıplarındır.

Türkçeye söz varlığı açısından zenginlik, çeşitlilik ve anlam niceliği katan öğelerden biri de *ikiz kelimelerdir*. ikiz kelimeler *ev ev dolaşmak, demet demet maydanozlar, öbek öbek çiçekler, yığın yığın karpuzlar* örneklerinde görüldüğü gibi, ya aynı sözün tekrarı ile anlam dolgunluğu ve zenginliği sağlayan sözlerdir. Yahut da *vara yoğa üzülmek; dereden tepeden konuşmak; kolu kanadı kırılmak* örneklerinde görüldüğü gibi, zıt anlamlı sözlerin yinelenmesine dayanır.

Türkçenin söz varlığını zenginleştiren, ona anlam incelik ve derinliği katan daha nice özelliklerden de söz edilebilir. Bu durum yalnız Türkiye Türkçesinde değil, bugün Türk dilinin yaşayan öteki yazı dilleri ve lehçelerinde de görülen bir durumdur. Lehçe farkları dolayısıyla bazı şekil değişiklikleri söz konusu olsa da genel durum aynı zenginlik ve derinliği yansıtır niteliktedir.

Türk dili çok eski dönemlerden başlayarak tarihî, sosyal, ticarî ve kültürel nedenlerle hem başka toplumlara kendi bünyesinden birçok söz vermiş, hem de birlikte yaşadığı ya da ilişkide bulunduğu komşu veya komşu olmayan başka toplumlardan (yani onların dillerinden) birtakım sözler alarak da kendi söz varlığına katmış bulunmaktadır. Dilimize bu yolla eski dönemlerde Çince, Moğolca, Sogotça ve Tibetçeden başlayarak daha sonraki dönemlerde de genellikle Arapça, Farsça gibi Doğu dilleri ile Fransızca, İngilizce, İtalyanca gibi Batı dillerinden epey söz girmiştir. Bunlara daha sınırlı sayıda Rusça,

Yunanca, Ermenice, Almanca gibi sözlere de katılabilir. Türkçe yabancı dillerden aldığı bu sözlerin büyük bir kısmını kendi dilinin ses ve söyleyiş kalıplarına yerleştirerek kendi söz varlığına katmış ve varlığını bu yolla da genişletip zenginleştirmiştir. Bugün Türkçede yerleşmiş bulunan *acemi, âciz, ambar, anahtar, baston, boğaç, cadde, çerez, çilbir, düven, evlek, damat, fakir, fukara, inci, kent, marangoz, papatya, parça, postal, pulluk, reçete* gibi nice nice sözlere artık Türkçeleşmiş ve dilin kendi malı durumuna girmiştir.

Buna karşılık, özellikle aydınlar kanalı ile, yazı dilinde, Türkçenin yapısına ters düşen ve dile kendi kuralları ile birlikte girerek kullanımda yabancılaşma damgasını yitirmemiş olan bir kısım yabancı sözlere de vardır. Onlar ayrı bir konuşma konusu oluşturduğu için burada o nitelikteki sözlere dokunmadan geçiyoruz. Yalnız şurasını da belirtelim ki bu nitelikte olup da dilimize sinmemiş olan yabancı kökenli sözlerin pek çoğu, önce dilde sadeleşme ve yeni lisan akımları, daha sonra da Dil Devrimi süreçlerinden geçerek dilde Türkçeleştirme çalışmaları yolu ile atılmış ve yerlerine Türkçeleri konarak benimsenmiş bulunmaktadır. Bu konuda elbette dili kullanan aydınlara düşen önemli bir görev de vardır.

6. Sözcüklerimizi bitirirken Türk dilinin bir özelliğini daha belirtme gereğini duyuyoruz. O da dilin bir kültür hazinesi olarak sergilediği durumdur. Her dil gibi Türk dili de tarihin derinliklerinden günümüze uzanan dönemlere ait bütün sözlü ve yazılı değerlerini, yani edebiyat, sanat, felsefe, bilim ve düşünce ürünlerini hep dil hazinesine aktarmış bulunmaktadır. Bu bakımdan bir milletin, bir toplumun, bir kavmin dili, o milletin, o toplumun kültür varlığının aynası durumundadır. Dolayısıyla Türk dili yazılı ve sözlü binlerce ve binlerce eseriyle bu açıdan da bir kültür zenginliği sergilemektedir.

Dilin bir toplumun bireyleri arasında yalnızca karşılıklı anlaşmayı sağlayan bir araç olmayıp aynı zamanda duygu ve düşünceleri en iyi dışa vurma ve toplumu oluşturan bireyleri birbirine kenetleme aracı olması, sosyal bir olgudur. Dolayısıyla toplumun yüzyıllar boyunca biriktire geldiği kültürün en iyi koruyucusu ve kuşaktan kuşağa aktarıcısıdır. İşte dilin insan ile toplumu, toplum ile kültürü birbirleri ile kaynaştıran bu özelliği, ona sıradan bir iletişim aracı olma dışında, üstün ve önemli bir nitelik kazandırmıştır. Onu tarihi boyunca biriktire geldiği sözlü ve yazılı bütün kültür değerleri ile de taçlandırmıştır.

Sonuç olarak görülüyor ki, Türk dili bugün yukarıda belirtilen temel özellikleri dolayısıyla hem edebiyat, sanat, bilim ve felsefe alanlarını temsil edebilen bir kültür dili, hem de bir dünya dili özelliklerine sahip bulunmaktadır.

Ancak, binlerce yılın süzgecinden geçerek ve işlenerek günümüze ulaşan Türk dilinin her zaman çağdaş gelişmelere ayak uyduran bir yapı sergileyebilmesi için, hiç şüphe yok ki dili işleyenler açısından da onu konuşan ve yazanlar açısından da gerekli ilgi ve duyarlılığın gösterilmesi kaçınılmazdır. Bu duyarlılık yediden yetmiş hepimizin boynunun borcudur.

Konuşmamızı ulu Atatürk'ün pek isabetli olarak dile getirdiği "*Türkiye Cumhuriyetinin temeli kültürdür*" (inan, 1959:261); ve "*Türk dili dillerin en zenginlerindedir. Yeter ki bu dil şuurla (bilinçli olarak) işlensin*" yani ona sahip çıkılsın sözleri ile bitiriyoruz.

AKALIN, gükrü Halûk (2009), "Türk Dili Dünya Dili", Türk Dili, S.687 (Mart), s. 195-204.

AKSAN, Doğan (1975-1976), "Eski Türk Yazı Dilinin Yaşıyla ilgili Yeni Araştırmalar"

AKSAN, Doğan (1987), *Türkçenin Gücü*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.

AKSOY, Ömer Asun (1971), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I*, TDK yay., Ankara.

BANGUOĞLU, Tahsin (1990), *Türkçenin Grameri*, TDK yay., Ankara.

ERCİLASUN, Ahmet Bican (2004), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara, s. 39-42; 51-52; 69.

ERCİLASUN, Ahmet Bican (2007), "Türkçenin En Eski Komşuları", *Makaleler*, Akçağ yay., Ankara.

EREN, Hasan (2001), "Türklerin Ana Yurdu Sorunu", *Türk Dili*, S.: 600 (Aralık), s. 665-688.

ERDAL, Marcel (2004), "Türkçenin Hurrice ile Paylaştığı Ayrıntılar", *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Ankara, TDK yay., s. 929-938.

ERZEN, Afif (1986), *Doğu Anadolu'da Urartular*, Ankara, TTK yay., s. 1-17.

ESİN, Emel (1978), *İslamiyet'ten Önceki Türk Kültürü Tarihi ve İslamiyet'e Giriş*, İstanbul.

GOLDEN, Peter (2002), *Türk Halkları Tarihine Giriş*, (Çev: Osman Karatay), Ankara.

GÜRİSOY, Kenan (2009), "Türkçe Felsefeye, Düşünceye Çok Elverişli Bir Dildir", *Türk Dili*, S.:693 (Eylül), s. 261-271.

XLV

III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu (16-18 Aralık 2010 İzmir)

HATİPOĞLU, Vecihe (1981), *Türk Dilinde İkilime*, TDK yay., Ankara.

İNAN, Afet (1959), *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Ankara, s. 261.

KOCA, Salim (2003), *Türk Kültürünün Temelleri*, II. cilt, Ankara.

KORKMAZ, Zeynep (1989), "Tarihî Devirlerdeki Gelişmelere Göre Eski Türkçenin Yaşı", *TDAY-Bellekten 1989* (1994), s. 353-370.

KORKMAZ, Zeynep (1994), *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, TDK yay., Ankara.

KORKMAZ, Zeynep (2005), *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, I. cilt, TDK yay., Ankara, 12-84.

KORKMAZ, Zeynep (2007), *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, III, TDK yay., Ankara.

KORKMAZ, Zeynep (2009), *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*, TDK yay., 3. baskı, Ankara.

KORKMAZ, Zeynep (2010/1), "Türkçe, Nasıl Bir Dildir?", TD, S. 697 (Ocak, 2010), s. 38-39

KORMUĞİN, İgor (2007), *75. Dil Bayramı Konuşmaları Dünden Bugüne Türkçe Oturumu*, TDK yay. (baskıda)

MEMİĞ, Ekrem (2007), *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, 7. baskı, Konya.

SERTKAYA, Osman (2007), *75. Dil Bayramı Konuşmaları Dünden Bugüne Türkçe Oturumu*, TDK yay., (baskıda)

TEKİN, Talat (1993), *Hunların Dili*, Doruk yay., Ankara.

TOSUN, Mebrure - Kadriye YALVAÇ (1981), "Sümer Dili ve Grameri/ Sümerceden Örnekler", TTK yay., Ankara.

TUNA, Osman Nedim (1997), *Sümer Ve Türk Dillerinin Tarihî İlgisi İle Türk Dilinin Yaşı Meselesi*, TDK yay., Ankara.

XLVI